

LIIKWA LAENED... ÕÕNISTAVAD MEIE RANDA...¹

Ken Kalling

Enamik nende ridade lugejaid ilmselt teab, et mõnel pool Eestis on levinud eetrijoomise komme. Kas see on aga ainulaadne, n-ö endemiline, miks ja kui kaua seda veidrat harjumust meil harrastatakse, on küsimused, millele on raske vastata.

Käesolev artikkel püüab valgustada eetrijoomise traditsiooni mõnesid aspekte meie kodumaal. Taustal ei tahaks jätta puudutamata eetri (toksikomaania valda kuuluva) tarbimise ajalugu ka mujal. Ajendiks siinkirjutanutele vastava teema käsitlemiseks oli üks soomekeelne raamat, milles kõikvõimalikke marginaalsusi (kastraaite, vampiire, masinapurustajaid jms) käsitlevate artiklite kõrval oli ka kirjutis eetrinautijatest (Kilpinen 1998: 135–143). Tutvudes nõnda viisi kombe levikuga mujal maailmas, tundus vajalik olevat teemat pisut põhjalikumalt ka kohapeal avada. Nii ilmuski 2000. aastal Eesti Rahva Muuseumi küsimusleht nr 209 *Eeter ja selle joomine*. Paraku peab tunnistama, et hiljem pole olnud aega järjekindlalt teemaga tegeleda. Nii on juhtunud, et näiteks arstkont, kellelt mõne küsimustikule vastama juhtunud meditsiinierialade esindaja kommentaaride alusel – dr Anti Liiv hoiatab, et hea tahtmise korral saaks arstide eetrialastest meenutustest anekdoodikogugi välja anda – võiks oodata huvitavat teavet, on jäänud valdavalt oma saladusi enesele hoidma. Tehkem hetkel teada olev siiski avalikuks – ehk tuleb tööle kunagi ka täiendusi, võib-olla anekdoodikogugi.

Allikatena on töös kasutatud publitseeritud kirjatöid, eeskätt ajakirjanduslikke, aga ka omaaegse karskusliikumise poolt välja antud üllitisi. Lisaks on kasutamist leidnud üle 300 lk materjale, mille saatsid ERMi küsimustikule vastanud ligi poolsada isikut. Allakirjutanu ei pidanud paljuku ka tuttavate ja sugulaste käest infot hankida.

---

¹ Luiga 1902: 142.

(Igaks juhuks olgu kohe lisatud, et autor ise pole eetrit tarbinud – joomise protsess tundub hirmuäratavalt keeruline...) Kirjandust eetrijoomise ajaloo kohta laias maailmas leiab kaasajal peaaesjalikult internetist, piisavalt teadmaks, et me pole oma veidrusega maailmas ükski.

Eetritarbimise ajaloo

Euroopa traditsioonilise mõnuaine number üks – alkoholi – kergesti lenduva sugulase (on öeldud ka *vanem vend*) avastas väidetavalt 1275. aastal Hispaanias (al)keemik Raymundus Lullius, kes nimetas aine magusaks vitrioliks. Saksamaal sünteesiti 1534. aastal eetrit esmakordselt etanooli töötlemisel väävelhappega.² Juba mõne aasta pärast olevat kuulus arstiteadlane Paracelsus (1494–1541) avastanud eetri hüпноosi esile kutsuva toime. Praeguse nime sai eeter 1730. aastal. Oluline etapp eetritarbimise ajaloos seostub Friedrich Hoffmanni (1660–1742) isikuga (http://www.erowid.org/chemicals/ether/ether_timeline.php3). Mainitud härrasmees oli Halle ülikooli meditsiiniprofessor ning tänu temale on inimkonnal Hoffmanni tilgad (üks osa eetrit ja kaks või kolm osa alkoholi), mida tohtrid südamenõrkuse ja minestamise vastu soovitasid. Nagu ka võhik võib tilkade koostisest välja lugeda, polnud kaugel tõest need arstid ja patsiendid, kes Hoffmanni tilkades tõelist imerohtu näha tahtsid ja said.

---

² Väävelhappe roll on oluline seetõttu, et paljudes meditsiinilistes tekstides käsitletakse seda *õiget* eetrit kui vääveetrit. ERMi küsimuslehele vastanud üldiselt eetri tootmise üksikasju ei teadnud, välja arvatud arsti- ja keemikuharidusega inimesed, kes muuhulgas tõid oma vastuses ära ka denaturaadist (piirituslambi süütevedelik) puhta eetri sünteesimise meetodi (KV 977: 189).

Eeldati, et tegemist võiks olla siiski mingi alkoholi sugulasega. Teatavat iroonilist suhtumist eetrisse – pigem ilmselt küll selle joojaisse – peegeldab kirjasaatja kuuldud väide, et eetrit toodetavat *kemmergugaasidest* (KV 977: 336) või sibist (KV 977: 322). Teisal jälle antakse joogile romantilis-salapärane tagapõhi, uskudes, et seda ainet toodetakse Idamaades – Indias või Hiinas – kõikvõimalikest taimedest, mh kanep ja köömned, pressimise teel (KV 977: 88) – siin on ilmselt mängu tulnud teadmised eeterlikest õlidadest. Veel on välja pakutud eetri tooraineks küüslauku (KV 977: 290) ja sibulat (KV 977: 267).

³ Ka muu rahvusvaheline faktoloogia eetrikasutamise kohta pärineb suures osas sellelt koduleheküljelt.

Eetril on väga tähtis koht meditsiini loos – 1840. aastatest hakkas kiiresti levima eeternarkoos. Eetri meditsiinilise tarbimise puhul on vajalik rõhutada, et 18.-19. sajandi vahetusel, enne eeternarkoosi kasutuselevõttu, üritati mõnel pool eetriga ravida kopsupõletikku, bronhiiti, põiekive, skorbuuti jm. Muide, arstid kasutasid eetrit muuhulgas ka alkoholismi raviks.

Inimkond osutus aga piisavalt leidlikuks, et lisaks kehavigade parandamisele tarvitada seda lenduvat ainet ka hingehädade ravimiseks. Väidetavalt jõudsidki arstid eeternarkoosi juurde sel teel, et ka ise osalesid üritustel, mida ingliskeelses maailmas kutsuti *ether frolics* ning mis 19. sajandi algupoolel tähendas seltskonnas eetri (liig)tarbimist. Dr Crawford W. Long tegi 1841. aastal saadud kogemustest omad järeldused ning kasutas esmakordselt väiksemal operatsioonil eeternarkoosi. 1842. aastal opereeris hambaarstist Long juba tõsisemat kasvajat. 1846. aastal, mil võeti tänapäevani püsitud tähenduses kasutusele termin *anesteesia* („ristiisaks” Oliver W. Holmes), sooritas oma esimese eeternarkoosi William T. Morton, kes on valuvaigistamise ajalukku millegipärast sügavama jälje jätnud kui teda ajaliselt edestanud Long. 1847. aastal asuti eeternarkoosi kasutama valuvaigistajana sünnitustel. Juba järgmisel aastal kirjutati samal teemal ka Tartus väitekiri (Orlowski 1848). Meditsiinis on eeter oma koha tänapäeval siiski suures osas kaotanud.

Olgugi et moes oli eetrit ka gaasina sisse hingata, eriti varasematel aegadel, sai populaarsemaks siiski eetri joomine, vähem puhtalt, rohkem aga piirituse (Hoffmanni jm tilgad ning tinktuurid) või vee-ga segatult. Levinud – eriti naistele ja lastele manustamisel – on eetri tilgutamine suhkrutükile.

Esimene eespool toodud internetileheküljele teadaolev tegelane, kes avalikult ja väljakutsuvalt eetrit tarbis, olevat olnud 1790. aastatel keegi James Graham. Eetrijoomine ei saanud siiski valdavaks, vaid vajas tähelepanavamaks esilekerkimiseks teatavaid sotsiaalseid tingimusi. Eelkõige selliseid, nagu maakeeli kirjeldati 1910. aastal: „Kus vaimupimedust palju – nagu iirlaste, leedulaste ja setude juures, seal möllavad alkohol ja teised joovastusvahendid. Iirlased lähevad isegi nii kaugele, et nende saadikud parlamendis valmis on võitlema, et alkoholiliste jookide hinnad ei kerkiks” (Rohuteadlane R. W. 1910: 108). Soome ajaloolane Pekka Kilpinen märgib peamiste eelmise sajandivahetuse eetri tarbimisaladena Ida-Preisimaad,

Vene läänekubermange, Soomet, Rootsit, Norrat (viimase kolme puhul peamiselt põhjapiirkondi) ja eriti Põhja-Iirimaad (Kilpinen 1998: 137). Ka USA, Prantsusmaa ja Ungari on nimekirjas. Need on alad, kus teatavad ühiskonnakihid olid alkoholile altid ning kus kas maksu- ehk alkoholipoliitika (keeluseadus!) või siis karskusliikumise tõttu olid alkoholi kättesaadavus ja tarbimine raskendatud. Eetrit joodi ka Hitleri-Saksamaal rasketel sõja-aastatel. Peale mõne erandi tundub, et tegemist on piirkondadega, kus ajalooliselt eelistati viina ja õlut, ning eeter oleks ilmselt olnud kas siis odavam või kättesaadavam alkoholi aseaine.

Eetrit on tulnud siiski lahendada ka keerukamaid konflikte isikliku heaolu ja reaalsuse vahel. Ulsteris näiteks olevat eetritarbimine märgatavalt hoogu juurde saanud pärast ühte edukat karskuskampaaniat 1840. aasta paiku, mil keegi preester suutis võtta paljudelt inimestelt Inglismaal, Šotimaal ja Iirimaal n-ö karskusvande. Põhja-Iirimaal Draperstownis elas aga üks arst, nimeks Kelly, kes varsti hakkas kahetsema antud vannet, mida ta uskliku inimesena ilmselt ei julgenud murda. Tundes eetri toimet, leidis ta endale kompromissina asendusaine ning soovitas seda ka tuttavatele (<http://www.druglibrary.org/schaffer/Library/studies/cu/CU43.html>).

Massiline läbimurre dr Kelly oskusteabe ärakasutamisel toimus sealkandis siiski alles viisteist aastat hiljem, mil Briti võimud panid alkoholitoodetele kõva maksu peale, samas kodust viskipõletamist jälitades ja välja juurides. Eeter polnud aga ametlikult alkoholina kirjas ja nii hakati seda tonnide kaupa Inglismaalt Põhja-Iirimaale sisse tooma ning lihtrahvas asus seda tarbima. Paljud asjaomased nägid eetrineeduses isegi positiivset külge – see tegevus polevat niivõrd ühiskonna moraalseid alustalasid õõnestav kui alkoholi liigijoomine: „Iiri eeterlasi oli koguni karsklasteks peetud, sest nad ei jooivat mitte alkoholilisi jookisid” (Lüüs 1910: 5). Siiski tegi riigile muret maksustamise ja salakaubandusega seotu. Nii võetigi Põhja-Iirimaal suund eetri väljatõrjumisele. 1890. aastal klassifitseeriti seal eeter teise astme mürgiks ning seda said müüa vaid mõned apteegid. Ilmselt ei saavutatud siiski kohe piisavat tulemust, kuna seadusandlust täiendati veel 1923. ja 1927. aastal, kusjuures ka eetri joomine kuulutati karistatavaks kuriteoks (Kilpinen 1998: 139). Praegu polevat probleem sealkandis enam aktuaalne.

Võimud nägid vaeva eetrijoomise piiramisega ka Soomes ja Roots, eriti Lapimaal, kus alkoholipoliitika oli kõige rangem (see-ga paremad tingimused eetrijoomise levikuks). Põhjamaades üritati eetri vastu võidelda kõikvõimalike administratiivsete vahenditega, kuid tulemusi saavutati alles siis, kui alkoholipoliitika muutus libe-raalsemaks, s.o 20. sajandi esimesel poolel. Seni oli aga kuldaeg ap-teekritel ja poeomanikel, kes muu kodumajapidamises vajaliku kõr-val pakkusid rahvale ka kõikvõimalikke *tilku*.⁴ Dr Anti Liivi andme-tel ei tunta Soomes-Rootsis kaasajal enam eetri kuritarvitamist, vä-hemalt väidavad nii psühhiaatrid ja politseinikud, kellega olevat sel teemal vesteldud (KV 977: 184). Tundub, et heaoluühiskondades on nn eetriprobleem lahendatud. Kes on truuks jäänud (saanud) alkoho-lile, kes on leidnud uusi mõnuaineid. Kuigi erinevatelt interneti-aadressidelt võib näha, et narkoloogia jms kontekstis eetrit mainitakse, pole allkirjutanu eetri tarbimise kohta kaasajal maailmas pike-maid kirjutisi leidnud, pigem selliseid, mis annavad tunnistust, et näiteks USAs, kus 1920. aastatel kuiva seaduse aegu oli tegemist tõsise probleemiga, on nähtus nüüd täielikult marginaliseerunud. Räägitakse üksikjuhtumest, tuues isegi näiteid – 1962. aastal sai üks laps Salt Lake Citys eetrimürgistuse (<http://www.druglibrary.org/schaffer/Library/studies/cu/CU43.html>).

Siiski on ka kaasaja kohta siit-sealt Euroopast teada, et eetrit tar-bitakse mõnuainena. Kõneldud on Leedust ja piirkonnast Tšehhi-maal (KV 977: 184). Huvitav, et Venemaal, kus üldiselt kõike või-malikku juuakse, ei tundu eetrijoomine eriti populaarne olevat ol-nud. Allkirjutanu jaoks kinnitavad seda tuttavate matkaseltskonda-de jutustused üllatusest, mida idanaaber on tundnud, nähes eestlaste uskumatuid joomaharjumusi. Seda väidet näikse kinnitavat ka psüh-hiaater Anti Liiv: *Meenub üks naljakavõitu lugu 1980ndate keskelt. Olin siis Vabariikliku dispanseri (Wismari Haigla) peaarst ja Eesti peanarkoloog. Ühel päeval saabus minu juurde Minski SAO SORVVO [Siseasjade Osakonna sotsialistliku omandi riisumise vas-tu võitlemise osakond] kapten ning palus minu käest ametlikku do-kumenti, et eestlased on veidrikud, kes joovad eetrit. Nimelt oli*

---

⁴ Eetrijoomise pikantsemaks muutmise nimel nägid vaeva teisedki peale Hoff-manni – Eestis mainitakse nt ühe Kehra apteekri rohusegamiskunsti auks rahvasuus tuntud olnud *Kehra tilku* (KV 977: 44).

Minskis pihta pandud kaks rongistsisternitait eetrit (ei mäleta, kas see oli meditsiiniline või tehniline), mida too mees jälitas dokumentide varal kuni Valga raudteejaamani. Teispool Eesti piiri aga kaks vagunitait eetrit haihtus, hiljem tuvastati tühjad tsisternid kusagil Eestis (need on standardmahtu, ei mäleta suurust, kuid ilmselt tonnides – taolised tsisternid on tänini laialt kasutusel näiteks naftaveol). SORVVO kapten ei suutnud uskuda, et seda juuakse ja tuli peanarkoloogi käest võtma õiendit, et mitte lasta end Valgevenes välja naerda. Et asi oleks talle arusaadav, andsin ülemõele korralduse... anda üks nn. flakoon (vist oli see 200 ml) kaptenile minu kirjutuslaua ääres praktiliseks koheseks kasutamiseks... senikaua kui vormistati talle venekeelset spravka't.

Kapten neelas viisipäraselt ja õpetuse kohaselt ühe klõnksuga alla ning 15 minutit kõneles mulle roppe Minski miilitsa-aneekdoote. Veerand tundi hiljem toodi dokument ja mees tõusis vaevaliselt jalgadele, märkides, et usub mind spetsialistina täielikult ja sotsialistlike töövahetuskogemuste korras annab hea praktilise õppuse tarkuse edasi ka oma Minski kolleegidele. Minu mäletamist mööda andsime talle lahkelt sõbraliku vennasrahva kriminaalse elemendi jahtijatele harimise eesmärgil kaasa umbes 5–10 nn. flakoon'i. (KV 977: 184–185).

Ajaloost kokkuvõtteid tehes võib konstateerida, et algselt, enne kui 19. sajandi lõpul levima hakanud kokaiin ja opiaadid kombe kõrvale tõrjusid, oli eetritarbimine eeskätt ülemkihtide lõbu. Sellisel moel „avardasid oma vaimu” nii professorid kui balletitantsijad, eriti armastatakse aga vihjata arstikutse esindajate vastavale nõrkusele.

Aja jooksul kasvas eetri tööstuslik tarbimine. Seda toodeti enam ja ta odavnes. Eeter muutus kättesaadavaks lihtrahvale, kellel oli samuti vaja lõõgastuda. Kuigi eetritarbijatena on nimetatud ka nn põhjakihti – näiteks nn denaturaadijoojad olevat väidetavalt eetrit *vahele* võtnud, et mürgistusnähte ja pohmelli leevendada (KV 977: 124), seisnes eetri eriline demoraliseeriv omadus selles, et seda tarbisid inimrühmade liikmed, kes üldiselt alkoholi ja muu säärase suhtes olid tõrjuvad. 19. sajandi keskelt on andmeid ühe Rootsi lääni kohta, mille lääniarst väidab, et tänu vennastekogudustele on olukord piirkonnas alkoholitarbimise koha pealt kontrolli all. Küll olevat aga

usuvennad võtnud oma ürituste kavva Hoffmanni tilkade pruukimise ning levitavat seda kommet edukalt (Kilpinen 1998: 140).

Omaette teema on naised ja eetritarbimine. Naissugu on patriarhaalne keskkond erinevatel põhjustel pidevalt korralikkuse kammit-saisse üritanud sulgeda ning alternatiivse mõnuainega vallatlemine, mis õrnema soo seas ühtäkki tekkis, oli ühiskonnale paras šokk, sundides mõnesid tegelasi väitma, et tegemist olla inimkonna ajaloo kõige demoraliseerivama ainega! Eetrijoomise kahjulikkust kirjeldavad omaaegsed tekstid toovad tihti hirmutava näitena esile just juhuseid, kus perekonnas naispool eetrit tarbib: lapsed näljas ja majapidamistööd tegemata!

Ka Eesti puhul on kirjasaatjad sageli toonud esile, et eetritarbija-te seas domineerivad (vanemad) naised (sh usklikud inimesed). Sää-rast soospetsiifilist tausta kinnitab ka Võrumaalt kuulud tõdemus, et eetrit võeti siis, kui *oldi ükski, keegi ei tulnud külla, lapsed eemal ja neil mõni häda* (KV 977: 85). Paraku on selge, et selline saatus on meie kodumaa demograafilisest ja tervishoiu seisukorrast lähtuvalt määratud eelkõige naissoo esindajaile. Põhjus, miks eeter levis mainitud inimrühmade seas, oli ilmselt selles, et nagu alguses riigivõimudki, ei osanud ka moraalijüngrid või muidu *korralikud inimesed* (sh ka asjaosalised ise) eetrit alkoholiga võrreldavaks paheks pidada, lähtudes ilmselt pigem aine ravimistaatusest. Seda näitab ka asjaolu, et mehed joovad väidetavalt rohkem eetrit segamini viinaga (äratuntav joobe taotlemise aspekt), samas kui naised olevat pigem puhta eetri tarbijad (vt nt KV 977: 266).

Eeter Eestis

Eetrit on Eestis mõnuainena tarbitud juba 19. sajandil. Selle harjumuse vastu sõna võtnud kohalikud silmapaistvad arstid ja karskustegelased nagu Juhan Luiga ja Aadu Lüüs väidavad, et komme on Eestimaale tulnud Pihkvamaa eestlastelt ehk setudelt. 20. sajandi algul kirjutatakse, et mõnes peres tarbitakse eetrit juba paarkümmend aastat ja see komme levib jõudsalt edasi – proovireisijad pidavat juba olema Läänemaalegi jõudnud. Lüüs (1909: 4) toob konkreetse näite, mainides üht Nuustaku möldrit, kes juba paarkümmend aastat tagasi olevat naabruskonnas Hoffmanni tilkadega äritsenud.

Siinkohal oleks võimalus mitte nõustuda dr A. Liivi väärtusliku ja huvitava reaktsiooniga ERMi küsimustikule, milles ta väidab, et kuuldavasti (*TÜ erinevad professorid 1964–1985 rääkisid*) olla eetrijoomine Eestisse jõudnud seoses Puka rongiõnnetusega 1897. aastal, mil Vene sõjaväeeselon sõitis rööbastelt maha (KV 977: 183). Õnnetuspaigale olevat toodud meditsiiniliseks tarbeks suurtes kogustes eetrit, mida ka piisavalt „vasakule” sattus, et uuele kombele alus panna. Sündmus on läinud ajalukku, kuna Tartu ülikool sai enda kasutusse toona väga uudse instrumendi – röntgeniapaadi (nn X-kiirgus oli avastatud ja kasutusele võetud suhteliselt hiljuti, 1895. aastal). Sellega seoses on Puka õnnetuse tagajärgi meditsiiniloole uuritud, kuid eetri teemale pole neis tähelepanu pööratud (vt nt Villako 1965).

ERMi kirjasaatjad on pakkunud välja võimaluse, et oluline tegur kas just eetri ja selle tinktuuride tutvustamisel, kuid kindlasti levitamisel on olnud juutidest ja mustlastest rändkaubitsejad (KV 977: 108). (Arvestades seda, et mustlastele omistatakse siiaamaani eetrijoomise kommet, tundub see usutav. Juutide traditsioonilisi seoseid eetriga ei oska allakirjutanu kommenteerida, mis muidugi ei tähenda, et juudi harjuskid seda toodet müüa ei võinuks nagu muudki apteegikaupa.) Ilmselt on aga õigem oletada, et eetri(tinktuuride) joomise kombe taga on siiski meditsiin ja apteegid, lisaks maakeeles ilmuma hakanud *Kodutohtri*-laadsed üllitised ning poekauba tungimine traditsioonilise meditsiini valdkondadesse. Üleminek ühest äärmusest teise – eetrijoomisest viina aseainena selle aine profülaktilise või ravi eesmärgil tarbimiseni (alkoholismist toksikomaania sugemetaga ravi-harjumusteni) – on sujuv ning sõltub asjaosaliste sotsiaalsest, kultuurilisest ning geograafilisest taustast. Mõningal määral võib aga nõustuda omaaegsete karskustegelastega, kes panid tähele, et kui eetri müük keelata (see toimus muide kõrtsmike surve), kaovad ka *haigused*, mida eetriga raviti... (*Olevik* 1899: 727).

Eelmise sajandi alguse ajaleheartiklid ning karskuskirjutised käsitlevad siin tähelepanu all olevat nähtust kui pahet, mis on ohtlik nii ühiskonna moraalsele palgele kui õiguslikule korrale. Levima hakkab stereotüüp, et eetri väärkasutamine on eelkõige Petsrimaa ja setude probleem. 1921. aasta karskuskongressil – levitades oma sõnumit olukorras, mil veel tundus võimalik nn kuiva seaduse väljakuulutamine – leiab tulevane piiskop Hugo-Bernhard Rahamägi, et

Eestis on kaks tegurit, mis karske ühiskonna vastu seisavad: ahned riigiisad Toompeal ja eetrijoosjad Kagu-Eestis: „Ka meil on Molok kahel jalal: üks jalg Petserimaal – liikva pudel, teine Tallinnas Toompeal – piirituse pudel!” (XI. *Eesti karskuskongress...* 1922: 37).

Vaid setusid eetrijoojaiks tembeldada pole siiski põhjust. Juba 1909 kirjutab Villem Buk (Buck), et Setumaaga piirnevates Eesti kihelkondades pole sugugi paremad lood – setud olla pigem kombest lahti saamas, aga venelased ja eestlased seda üles korjamas. Võrumaal olevat eetritarbimine sama levinud kui Setumaal ning setud pidavat pigem sealsete kauplejate käest oma varusid täiendamas käima. Dr Lüüs leiab 1910. aastal, et eetritarbimise komme on Võrumaal pigem levimas kui taandumas (Lüüs 1910: 13). Sama tendentsi näeb jätkuvat Friedrich-Eugen Paas (1928: 209).

Eetrijoomise geograafiat Eestis laiendab mitme kirjasatja väide, et küllaltki tuntud eetrijoosjad olid ka põhjaranniku kalurid, kes kasutasid *õuhkat* sooja saamiseks merel. Konkreetselt on juttu Salmistust ja sellest, et kalureilt levis komme ka muu külarahva, sh naiste hulka (KV 977). Põhjarannikule võis komme olla levinud omakorda Peipsi kalureilt. Viimaseid (*Fischrussen*) mainib eetritarbijaina (omakorda tsiteerides paruness C. von Stackelbergi) meile juba tuttav soome autor Kilpinen (1998: 137), samuti räägivad eespool mainitud Luiga ja Lüüs Peipsi-äärsete kihelkondade elanike eetrijoomisest. Villem Buck mainib, et Tartumaal on eetrijoomine eriti levinud Avinurme, Kodavere ja Maarja-Magdaleena kihelkonnas (1909: 61–62). Dr J. Luiga kirjeldab 20. sajandi alguskümnendil, kuidas ta ühes Peipsiääre külas kohaliku apteekri käest eetrijoomise kohta andmeid päris. Vastati, et väiksemas koguses eetrit sisaldavaid „kõhurohte” ikka ostetakse, aga need, kes puhast eetrit joovad, toovad seda Tartust. Samas külas nägi Luiga poe ees peagi mehi (venelased-eestlased segamini), kes olid hankinud pudeli riigiviina ja käisid kähku ära ka sealsamas apteegis, kust saadud eetriseguga viina tembiti. Ilma *ristimata* olevat viin liiga *kalk*. Luiga ausa inimesena tahtis apteekri peale vallavanemale kaebama minna, aga tole eeskojas ninna lõõnud tugev spetsiifiline lehk sundis teda meelt muutma... (Luiga 1902: 142).

ERMi küsimustik siiski kinnitas veendumust, et eetrijoomist seostatakse eeskätt Kagu-Eesti elanikkonnaga, eriti piiriäärsete val-

dade elanikega. (On toodud näide, kuidas Võru bussijaamas on seal-kandis võõras inimene kellegi soovitusel järgides Haanjasse mineva busi eetri lõhna põhjal üles leidnud... (KV 977: 312).) Ilmselt tuleb osaliselt nõustuda arutluskäiguga, mille kohaselt eetrijoojaid halvustati, kuna kommet seostati Setumaa rahvaga, kellesse sõjajärgses Eestis just hellitavalt ei suhtunud. Sageli on mujal Eestis kohalikuks eetrijoojaks keegi kagu poolt sisse rännanud inimene. Samas mainivad kirjasaatjad, et eetrijoomine võis Kagu-Eestis kauem püsida seetõttu, et piiriäärse paigana oli rohkem võimalusi hankida seda Eesti aladel reguleerimise alla käivat kaupa.

Eetrikaubanduse taustaks olid seaduserikkumised. Suured kogused läksid tarbijale seaduseväliselt, sest eeter oli ametlikult retseptikaup. 1909. aasta esimesel poolel olevat näiteks Võru jaama ainuüksi Tallinnast sisse toodud 1231 puuda (aasta varem 1202 puuda) eetri ja alkoholi segu kolloodiumi nime all – kolloodium⁵ seepärast, et vedeliku õiget koostist oli parem varjata. Kasumimarginaal olevat vastavas äris olnud vähemalt 100% ning summad, mille maarahvas mõnuainele kulutas, suured (Lüüs 1910: 14). Vabadussõja ajal üritas Eesti riik eetri ja kolloodiumi sissevedu keelata (Tervishoiu Peavalitsuse määrus... 1919). Reguleerivaid akte võeti vastu hiljemgi (Etüüleetri sisseveo ja müügi määrus. 1930: 328–329).

Et piirangud ei toiminud hästi, näitavad kaudsed andmed, mille kohaselt kutsuti arste-apteekreid ettekirjutiste raamidesse jääma. 1938. aastal näiteks leiab Arstide Koja juhatus kaebuste põhjal, mis on esitatud arstide tegevuse kohta: „... et ei leiaks aset asutiste kulul ravitavaile väljakirjutatavate ravimite – eriti eetri ja piirituse – ülemäärane ordineerimine” (Arstide Koja teated. 1938: 68). Ajakiri *Eesti Arst* käsitleb eetrit kui üldteada tarbekaupa muuhulgas ka oma anekdootide rubriigis (Lauluõli. 1936: 964). Lihtsam oli toona kätte saada eetrit sisaldavaid tinktuure – saabunud oli eeterpalderjani kuldaeg.

Sõjajärgses Eestis Vabariigis kujutas eetriveedu endast osa lõunapiiril toimuvast salakaubandusest. Ajakirjandus vermis isegi termini *läti lõhnaõli*, räägiti Haanjamaal hõljuvast *läti haisust*. Ka küsimuslehele vastanud kirjeldasid eetri salakaubandusega seotud nüansse

⁵ Eetrit kasutati erinevate tööstuslike vaikude lahustamiseks.

esimese vabariigi ajal, näiteks seda, kuidas salakaupa hobuserakmetesse peideti (KV 977: 362). Oli ka arreteerimisi. Märgitakse, et mitmed jaemüüjad, olles ise eetritarbijad, kippusid oma äriga lõpuks kahjumisse jääma. Müüjad olid valmis ka pettusteks, eetri segamiseks nii viina kui... uriiniga (nii vähemalt usuti) (KV 977: 338). Samas on huvitav tõdeda, et needsamad kurikaelad, kes eetrit Lätist salaja sisse tõid, viisid sinna vastukaubana piiritust (KV 977). Kui selline „vahetuskaubandus” ei põhinenud mingitel toonastel konkreetsetel hinnaerinevustel, võib tõdeda, et eeter ei olnud viina otsene konkurent, vaid pigem alternatiiv ning eetri tarbimisel selles piirkonnas seega tuleks näha eeskätt traditsioonilist tausta, mitte nii väga joobehankimise viisi.

Saksa okupatsiooni ajal muutusid eetrit sisaldavad lahused alkoholi aseaineks üle kogu Eesti (viin oli tšekikaup). Nõukogude aja algusaastail mäletatakse, et eeter ja eetritinktuurid olevat olnud (vähemalt neis Eesti piirkondades, kus puudusid eetriga seotud kultuuritavad) vabalt kättesaadavad.⁶ Puhta eetriga⁷ oli asi keerulisem, mängu tuleksid suhted meditsiinipersonali ning veterinaaridega. (Eetrijoomine põhjustas veel ühe apteegikauba defitsiidiks muutmise – kuivõrd eetripudelit oli hea sulgeda lutiga, said need apteekidest otsa ning kõrgemalt poolt anti korraldus müüa ainult auguga lutte (KV 977: 297).)

Nõukogude ajal olid eetrivarujaiks need maainimesed, kes oma toodangut Venemaal – Pihkvas, Peterburis, Moskvas – müümas käisid ja Eestis raskesti kättesaadavale ainele sealsetes apteekides ligi pääsesid (meenutatagu, et kaks korda päevas sõitis Võrust läbi Leningradi-Riia rong). Selles vallas löid kaasa ka kõikvõimalikud *varustajad*. Eetrit toodi jätkuvalt ka Lätist (mainitud on piirilähedast Apet).

Mõned kirjasaatjad märgivad, et nende nähtud nõukogudeaegne eetrikaubandus ei omandanud merkantiilset iseloomu, püsites pigem sõpruskonna varustamise tasemel (KV 977: 161). Teisal maini-

---

⁶ Käesolev uurimus ei pretendeeri põhjalikule analüüsile eetri ja eetrit sisaldavate tinktuuride jaemüügi regulatsiooni kohta. Konstateerida võib, et mälestustes on vasturääkivusi. Ka siin artiklis tähelepanu all olevate ainete hinda ei ole hakatud põhjalikumalt vaatlema.

⁷ Kirjasaatja leiab, et puhta eetri joomine oli pigem nõukogudeaegne komme – varemalt olevat joodud segusid eetriga (KV 977: 291).

takse, et toimus siiski tõsine kasumile orienteeritud rändkaubandus – 1960. aastail oli jalgrattaga ringi liikuval ärikal koha peal tarbijatele isegi leib pealehammustamiseks kaasas olnud... Säärane spekulatsioon viinud lõpuks kõnesoleva tegelase vangi (KV 977: 218).

Kaasaja eetrijoomise kohta võib kirjasaatjate materjalide põhjal teha vastukäivaid oletusi. Domineerib arvamus, et üldises kõike-lubavas ja kõikepakkivas õhkkonnas on meilgi narkootikumid ja (sala)alkohol eetrit kõrvale tõrjumas. Ilmselt kehtibki see eetritarbimise kohta joobe saavutamise eesmärgil. *Profülaktika* puhul võib aga ehk isegi uskuda vastupidist – eeldusel, et arstiabi on muutunud raskemini kättesaadavamaks (KV 977: 314).

Eeter kodus arstikapis ja rahvameditsiinis

Üritades eetri kuritarvitamise juuri otsida, ei saa mööda minna eetri eesmärgipärasest kasutamisest ja selle ajaloost. Koduse ravi käsiraamatud soovitasid eetrit sisaldavaid lahuseid eeskätt nii teadvuse kaotuse kui kõikvõimalike nn kõhuhädade, näiteks venituse puhul (eetrit või seda sisaldavaid tinktuure pakuti näiteks talgulistele). Kodus meditsiinis on eeter olnud kasutusel kuppude panemisel,⁸ desinfitseerimisel ning ka n-ö kohaliku tuimestina.

Võimalus eetri joomise ajaloo uurimiseks lähtubki seega arstikapi sisuga tutvumisest. Võtkem näiteks Hoffmanni tilgad. 1860. aastal kirjutas Otto August von Jannau oma *Ma-rahwa koddo-Arstis* „Owmanni liikworist“ (annus 10 kopikat – ei tea paraku, kui suure koguse eest), mis pidavat üks neist apteegirohtudest olema, mida igaks juhuks tuleks koju varuda (Jannau 1860: 123). Milleks Jannau eetrit maarahval kasutada soovitab, ei selgu. Friedrich Reinhold Kreutzwaldi 1879. aastal esmatrükis ilmunud *Kodutohter* annab nõu kodumajapidamises „liikworit“ hoida ning vajadusel sellega mines-tust ravida – kõigepealt nina alla pritsida nagu nuuskpiiritust ning seejärel ka sisse anda, kui inimene on juba piisavalt toibunud (Kreutzwald 1900: 105). Dr Paul Schneideri kodust ravimist propa-geeriv teos käsib samuti eetrit kasutada „nõrkenute ja hingetute ära-

⁸ Eetrit kasutati kupusarve kuumutamiseks – sarve sisse asetati vatitükk eetriga, mis süüdati. Kuum (kuuma õhuga täidetud) kupusarv asetati nahale ning selle jahtudes tekkiv alarõhk tõi kaasa kupupanemisel vajaliku efekti.

tuseks” (Schneider 1886: 60). „Hingetute äratamisel” läheb veel kaugemale Johannes M. Jaanus oma 1893. aastal välja antud raamatukeses, kus soovitab Hoffmanni tilku poomise või kägistamise tõttu tekkinud varjusrma raviks (Jaanus 1893: 57). Sama käib ka uppumise tõttu varjusurnute kohta.⁹

1924. aastal ilmavalgust näinud *Koduarst ja koduapteek* näeb ette eetrit sisalduvaid ravimeid kasutada järgmistel juhtudel: „Eeterline baldriani tinktuur” – närvilikkuse, südamerõhumise (-kitsikuse), nõrkusetunde, kõhuvalu, krampide puhul (20–25 tilka suhkruga või veega), unepuuduse puhul 30 tilka enne magamaminekut; „Liikva ehk Hoffmanni tilgad” – kõhukrambi ja minestushoogude puhul 20–25 tilka (*Koduarst ja koduapteek* 1924: 108). 1938. aasta *Tervise Käsiraamat* käsitleb tilku samuti kohustusliku osana koduapteegis, tuues samas ära ka eetrijoobe nähud, et siis diskreetselt eeternarkoosi juurde minna ja teema sedamoodi lõpetada, ilma käesoleva artikli huvikeskmes olevat pahet ennast lahkamata (*Tervise Käsiraamat* 1938: 497–498). Eetrit koduapteegi komponendina mäletab oma lapsepõlves läbitud samariitlasekursusest ka vähemalt üks ERMi kirjasaatja, kes paraku enam ei suuda meenutada, milleks seal eetrit vajati.

Kirjasaatjad on eetri ravi otstarbel kasutamist küllaldaselt valgustanud. Eetrit olevat kasutatud näiteks nii mesilase-herilase- kui maohammustuse ravimisel. Rapla kandist pärit kirjasaatja meenutab, et hammustada saanud koht tuli ajutiselt maasse kaevata¹⁰, pärast seda pestud jäse puhtaks ja pandud peale eetrikompress. Sel juhul tuleb eetrit vist eelkõige näha kui tuimestavat ja valuvaigistavat vahendit. Seda võib öelda ka sama kirjasaatja informatsiooni kohta, et kõrvavalu puhul pandi kõrva eetriga immutatud tampoon. (Nohu tuleku hirmus olevat see ninna paigutatud (KV 977: 81).) Samasse valda kuulub valutavate liigeste määrimine eetri ja mee või searasva seguga ning eetrikompressi asetamine umbe läinud jäsemetele (KV 977: 124–126) või paisetele. Vanadele inimestele soovitasid velskrid

---

⁹ Varjusrma mõiste tähendab siiski kõigest teadvuse kaotust, mitte midagi salapärast, paranähtuste valda kuuluvat.

¹⁰ Eespool mainitud *Kodutohter* soovitab 1860. aastal veel seda meetodit, 1893. aasta käsitus mõistab selle ent juba kaasaja meditsiini vaimus hukka.

tee- või supilusikatäie eetrit kõikvõimalike hädade, nii isutuse kui mälunõrkuse vastu (KV 977: 140, 147), raukadel löi eeter *vere käi-ma* (KV 977: 335). Valuvaigistajana võeti eetrit ka seespidiselt – näiteks tegid seda vähihaiged. Eetrit on nimetatud ka *naiste naba-rohuks* – kas siin on tegemist mingi naisfüsioloogia valda kuuluva terminiga, kirjasaatja ei selgita (KV 977: 266).

1932. aastal sündinud kirjasaatja meenutab, et nende peres liikunud pärimus, mille kohaselt vanaema olevat päästnud oma lapsed rõugete ja kõhutõve käest (naabritel kõigil lapsed surnud), desinfitseerides eetriga muuhulgas ukselinke (KV 977: 22). Eetrit manustati siis, kui tunti, et ollakse külmetunud või haigus tulemas – on *vaene olla* (KV 977: 301). Laadale minnes võeti eetrit külmarohuks kaasa – siit ka üks eetri nimetus Virumaalt: *põrsakaupmeeste rohi*. Juba välja löönud haiguse ravimiseks eetrit üldiselt ei kasutata, eriti kui on palavik. Talupojateadus seletab: mida kõrgem kehatemperatuur – ka peale sauna eetrit tarbima harjunud inimesed jahtusid kõigepealt maha –, seda ägedamalt eeter organismis keeb ja seda tõsisemad võivad olla *kõrvalnähud*.

Eetri tilgutamist suhkrutükile on küsimustikule vastates palju kirjeldatud, nii tarvitasid eetrit peaaesjalikult naised või ka lapsed. Lastele anti eetrit üldiselt samadel näidustustel kui vanadelegi (külmetus, valus kurk jne). Tuuakse aga ka näide, kus vanemad tilgutanud eetrit vastsündinud lapse veel mitte tervenenu nabile, et laps *ristjatsel* vähem kisa teeks ja oleks rahulik. Lisaks paranenu ka naba (KV 977: 140).

Eetrit on mainitud ka kui imeravimit maksavähki põdeva inimese tervendamisel (KV 977: 166–167) või kilpnäärme haiguse ravil (KV 977: 278–280). „Kahtlaste moodustiste” määrimine eetriga ning nende kadumine seejärel kuuluvad ka pigem onkoloogia valdkonda. Viiteid, et just onkoloogid on eetrit jooma julgustanud, kohtab veel. Küsimustikule vastanud keemia- ja arstiteadlased uskusid eetri ravi-vasse toimesse. Selgub, et arstikond (sageli siiski eeskätt velskrid) on tõepoolest eetrit inimestele soovitanud (pole ära keelanud), näiteks gripiepideemiade ajal (eeter väidetavalt lagundab viiruste kesti). Kas arstid ise eetrit tarbisid, on raske üldistada, kuid meenutatakse tarbijaid, kellele töid eetrit arstidest lapsed. Võib-olla lähtus õpetatud kogukond suhtumisest, mida väljendab üks kirjasaatja, kelle arvates arstid ja velskrid soovitasid eetrit tarbida, sest nägid, et inimesed

uskusid sellesse (KV 977). Sarnase lähenemisega võib olla seotud apteegitöötaja käest kuulnud tähelepanek, et viimasel ajal on sagenenud eetrit retseptiga ostjate seas vähihaiged (KV 977: 299).

Eeter oli kasutusel ka loomade arstimisel. Sellega määrati kari-loomi, kui neil oli paistetusi, lööbeid jms. Eetri loomadele sisseandmisega raviti puhitisi (KV 977: 126). Kanadele eetrit ei antud (võrdluseks komme mittemunevaid kanu neile viina jootes turgutada). Eetri puhul teati, et selle ainega ei maksa jamada – kana sureb ära. Siit siis ka üks eetri hüüdnimedest – *kanatapja* (KV 977: 84). (On mainitud ka nimetust *seatapja*.) Mesinikud on eetri abil tervendanud varroatoosi nakatunud tarusid.¹¹

Kuidas tuleks eetrit võtta? Värskas olevat 1980. aastate lõpul öeldud, et eriti head päevad eetriprofülaktika rakendamiseks on maarja-ja peetripäev (KV 977: 82). Eetri ümber on tekkinud olukord, kus kirjasõnast ja ei-tea-kust pärit akadeemilise meditsiiniga seotud teadmised löid tavainimeste seas levides algsest *apteegirohuna* levinud vahendist nähtuse, mida tuleks uurida eeskätt rahvakultuuri kontekstis. Niisiis on eetrijoomise juurde kuulunud risti ette löömine, nii enne kui pärast kummutamist. Enne joomist olevat öeldud: *Maarja halasta!* ja pärast *Aitüma taivaesäle!* (KV 977: 93). Olevat ka pitsi põhja suudeldud pärast selle tühjendamist (KV 977: 94).

Eetrijoomist võib aga ka palju vähema teatraalsusega toimetada. On märgitud, et eetritarbimiseks pidid päevased (või nädala) tööd tehtud olema. Vaja oli meeles pidada, et eetrit võetakse tühja kõhu peale. Kirjasaatjad on valdavalt üksmeelsed, et eetrit juues tuleb kõigepealt sügavalt sisse hingata (et eetriaurud kopsu ei satuks ning lämbumistunnet ei tekitaks), pärast seda tuleb juua eetrit, millele omakorda kiiresti külma vett peale rüübata (võib külma vett ka juba enne sisse võtta). Külma vett seepärast, et see takistab eetri aurustumist. Kui hing kinni jääb, tuleb seljale kloppida (mõned eetritarbijad tagusid endale vastu rindu, et paremini *imenduks*).

Pärast eetrijoomist ollakse rahulikud, et mitte rõhitsemist esile kutsuda. Rõhitusus püütakse alla neelata, et kallid kraam aurustununa

---

¹¹ Lisaks kirjutatakse, et eetri abil sai külma ilmaga mootoreid käivitada. Mainitud on eetri kasutamist ehete, samuti kuldhammaste puhastamisel (KV 977: 106).

kaduma ei läheks, vaid ikka imenduks (suur osa eestrist lahkuib siiski organismist aurustumise teel). Et mõju kauem kehtaks, võeti mõnel pool peale rukkileiba. Ühed ootasid aine imendumist istudes, teised kobisid voodisse (liikumine kui rõhitud esile kutsuv tegevus polnud üldiselt kombeks). Vanainimesi aidati sobivat asendit võtma. Maos aurustumise ohtu silmas pidades ei võetud eetrit kunagi korraga suurtes kogustes. Samuti ei mindud sauna eetrit tarbinuna, küll oli eetrijoogate üks traditsioon oma lemmikainet sisse võtta peale sauna.

Eetrijoomise ühiskondlikud aspektid

Käesolevas peatükis käsitletakse kõigepealt eetri rahvapäraseid nimetusi. Eetri segusid alkoholi või veega nimetatakse maakeeli valdavalt *liikvaks* (kuigi küsimustikule vastanute hulgas on ka neid, kes selles nii järjekindlad pole, leides, et *liikva* võiks olla samahästi eetri segu veega või puhas eeter). Võiks ju arvata, et *liikva* nimi tekkis seetõttu, et eeter oma kiire lenduvuse tõttu näib liikuvana. Sellise seletuse esitas omal ajal dr A. Lüüs, leides, et see pidavat väga hästi ka kreeka keelega sobima – viimases tähendavatki eetri nimi õhku. Säärast mõttekäiku on toetamas üks eetri nimetustest, mis olevat kasutusel olnud Tallinnas – *lendva* (KV 977: 19). Sama sõna tuleb veel kord ette juhtumisel, kus eetrijoogad hommikul ärkates märkavad, et kork ununes pudelile peale panna. Selle peale suitsu ette panna tahtnud meest keelati, sest *tuba lendvat täis* (KV 977: 99).

Tõenäoliselt tuleneb siiski sõna *liikva* ladinakeelsest sõnast *liquor* (näiteks *Liquor Hoffmanni*), mis rohupudeleilt kõikvõimalikke eetrit sisaldavate tinktuuride puhul vastu vaatab (meenutagem eespool mainitud *Owmanni liikworit*). Wiedemanni järgi on kasutatud veel sõnu *liikvar*, *liikvari eli*, *liikvasser* ja *liikvater-vesi* (Wiedemann 1973: vg 511). Setumaalt on andmeid ka nimetuste *eetrijaan* ja *hüä-eeder* kohta. Ilmselt on piirkonniti tarvitatud eri sõnu erinevate eetrit sisaldavate tinktuuride (näiteks nimetused *eetritõmmis*, *eetrijuuk*, *eetrivärk*) ja puhta eetri puhul. Teatakse ka termineid nagu *hõlõva* (samuti vihje lendamisele/aurustumisele) ja *tropp* ning hellitlev-rahvalikke nimetusi nagu *ingli-eli*, *taivajuuk*, *hingõabimiis*, *haisuõli*, *arstiabi*, *kanatapja*, *lauueli*.

(Puhast) eetrit¹² on – lisaks Kagu-Eesti mugandusele *eeder* – kutsutud ka *õuhkaks*. Selles nimes sisaldub tõeline bukett emotsioone ja omapärast hõngu, kirjeldamaks nii maitseelamust, naudingut kui joomisprotsessi. Viimase kohta lühike kirjeldus 20. sajandi alguse Setumaalt: „Ühes pihus pigistab nina, teises tühja topsi, ühel küllel seisab abiline liikvapudeliga, teisel küllel teine abiline veekannuga: ikka nina pihus pidades vaatab ta kordapidi pudeli ja veekannu pääle... tops täidetakse täis, käsi tõstab ta suu juurde... jääb natuke-seks peatama... silmad vaatavad abi otsides kord vee pääle, kord taeva poole... tops tühjendatakse asjatundlikult suhu ja rüübatakse vett pääle, et „haisevat” alla saaks uhada... Muidu „võtt’ hõngu kinni” seletab pääle selle setuveli sülitades” (Setukene 1907: 9–10). Nimetus *õuhka* võib olla onomatopoeetiline – seda võimalust pakuvad kirjasaatjad korduvalt –, tulenedes eetrijoomisega kaasnevaist rõhitisust.

100 ml eetripudelikest nimetati *potikeseks*. Eetritarbimisele antud nimesid võib samastada napsuvõtmise omadega, *kläud panema* näiteks. Siiski on ka spetsiifilisemaid väljendeid. Saada loodetavale elamusele viitavad: *Nüüd lähme ingleid vaatama!* või *Tulõ ka inglite mano!* (KV 977: 90), samuti *Teeme õukat kah!* (KV 977: 292).

Eetri füsioloogiline eelis alkoholi ees on kiire mõju ja väidetavalt (peaaegu) puuduvad jääknähud (nn pohmell). Eetrijoove möödub kiiresti, nii et mõnedki *õuhka* tarbijad võisid päevas korduvalt joo-
bes olla. Joovet kirjeldatakse sealjuures meeldiva elamusena, nähakse ingleidki. Ent on ka halvad küljed (lisaks teinekord ilmuvaile kuradikestele): oma lenduvuse tõttu (keeab juba temperatuuril 34,5 °C) paneb eeter rõhitsema, oksendama ja peeretama, äärmuslikul juhul tekib tugev lämbumistunne – maos keev *õuhka* surub piltlikult õeldes kopsud kokku. Kirjasaatjad on toonud näiteid säärastest *puhitis-*
tesse sattunud eetritarbijatest, kelle puhul olevat kasutatud ka sarvloomade vastavast hädast aitamise meetodeid. Mainitakse eetri joomisele järgnenud maoverejooksu (KV 977: 359), seda, et peaparan-
dajad on eetrit juues surnud või et eetrit tarbinu võib surra lihtsalt kummuli magama jäädes (KV 977: 322). (1910. aasta *Perekonnaleht*

¹² Arstist ERMi kirjasaatja osutab, et eeskätt joodi narkoosieetrit (KV 977: 348).

kirjutab siiski, et liisuvõtmise ajal surevad terved joogiseltskonnad liikvasurma... (Rohuteadlane R.W. 1910: 110.).

Eeter on väga tuleohtlik. Vaatamata hulgale rohkem ja vähem õpetlikule folkloorile hooletutest suitsetajatest ja lahtise tule ääres kõhutuule laskjatest – mida ka kirjasaatjad on vahendanud –, juhtus ikka õnnetusi. 1904. aastal teatab Jakob Hurt, et Pihkvamaal Slobotka külas leidis kuus pulmalist mõnuainega hooletu ümberkäämise tõttu tulekahjus oma otsa (Hurt 1904: 21). ERMi küsimuslehele vastanud ei osanud siiski tuleõnnetusi mainida (märgiti küll mõnede tulekahjude puhul tehtud vihjeid või väiksemaid suitsetajatega juhtunud äpardusi). Suurim õnnetus ja probleemiallikas paistab siiski olevat olnud eetri kerge aurustumine, nii et pudeli kinnikorkimise ja avamise-sulgemise kirjeldusi on peetud vajalikuks põhjalikumalt lahti seletada. Tähelepanek, et eeter on veest kergem, viis näiteks selleni, et mõnel pool hoiti eetrit veenõus, pudelisuu allpool.

Negatiivne aspekt eetrijoomise juures on eetrijoojat jälitav tugev spetsiifiline lõhn, mille kohta võis öelda *apteegi lõhn* ning eetrijoojat lähenemas nähes: *apteeker tuleb* (KV 977: 181). Olgu täheldatud, et mõnele inimesele eetri lõhn meeldis, muidugi eeskätt eetrijoojajale, kes oma tegevuse kohta võisid öelda ka: *võtame head haisu* (KV 977: 336). Eetrit on isegi kasutatud näiteks tantsupeol viina eba-meeldiva haisu summutamiseks (KV 977: 266–267). Samas oli ühiskonnas piisavalt neid, keda eetri lõhn häiris või kes pidas eetrilõhnu häbenemist väärivaks (külge jäävat lõhna on peetud üheks olulisemaks takistavaks vahendiks eetri pruukimisel). Niisiis proovisid teadlikud eetritarbijad oma protseduure korraldada näiteks reede õhtul või laupäeval, et esmaspäeval tööle minnes lõhnu juures ei oleks.

Erinevalt Järvamaa näitest, kus kirjasaatja mainib, et eetrijoojaid peeti ihnsateks ja salajoodikuteks (viinajoojad eetritarbijaid oma kampa ei võtnud) (KV 977: 130–131) või oli küla ainsaks eetritarbijaks keegi *Loll-Leeni* (KV 977: 135), oli Kagu-Eestis eetritarbimisel ühiskondlik mõõde. Seal võeti eetritarbimist ette suuremas seltskonnas¹³ (piduluaus oli esimene pits sageli eeter) ning tehti ka vastavaid ettevalmistusi – varuti nõud, vesi jne ning aidati üksteist *õuhka* manustamisel. Kirjasaatja kirjeldab olukorda ühel sünnipäeval Luuts-

¹³ Rühmas eetrijoomist võis põhjustada ka see, et pudelit oli tegelikult võimatu kindlalt sulgeda ning niisiis tuli kogu olemasolev kogus üsna kiiresti tarbida.

nikus, kus mehed jõid kõõgis viina, neli naist aga tagatoas, mis vastavaks puhuks sisustatud madratsi, külma vee pange ja kausiga (kuhu vajaduse korral oksendada), kordamööda eetrit tartides madratsil pikutas ja *inglite juures* oli (unustada ei tohi liitrist eetripuudelit, mis hommikuks tühi oli) (KV 977: 354–355).

Setumaal oli eetrijoomine teinekord ka osa nii pulma- kui matusekombestikust. Keegi Ahja naine oli ERMi kirjasaatjale rääkinud, et peigmees pakkunud teinekord pruudile *etrijuuki*, et see pulmaööl ette tulla võivat nii väga ei kardaks (KV 977: 84–85). Mehed jõid eetrit (pidudel) ka siis, kui tundsid, et ei jää viinast piisavalt purju. Eetrit ja viina segi juues võisid Kagu-Eesti mehed väidetavalt kogeda ka kõrgendatud sugutungi tekkimist: *pane õuhkat, viina otsa ja roni eidega lakka* (KV 977: 90).

Eetrit anti sageli ka surijale. Ja ega mahajääjadki niisama pealt ei vaadanud, liiatigi tulnud neil eetrit tarbinuna ka itk paremini välja (KV 977: 85–86). Muide, kirjasaatjad mainivad kuulnud arvamust, mille kohaselt eetritarbimine olevat setukeste lauluhääle *karedaks* teinud (KV 977: 93), meenuatagu siinkohal eetri ühte nimetust: *lauheli* (KV 977: 101).

Eesti kaguosast pärit inimesed, kes mujale Eestisse sattusid, on kohalikele silma jäänud veel seetõttu, et eetrit manustati lastele ka suuremates ko-

Fotod 1–3. Setu eetri pitsid.
Fotod Toomas Kalve.

gustes, kui eespool kirjeldatud ravivõtted seda eeldasid. Jõgeva-
maalt mäletatakse juhtu, kus ema andis pojale tolle imiku- ja väike-
lapse-eas eetrit, et see õhtul kenasti magama jääks. Tulemuseks ole-
vat olnud üks ühiskonnale (alaealiste asjade komisjon, miilits jne)
pinnuks silmas olnud uimane tegelane, kelle käitumise kohta osanud
isa kosta vaid seda, et *ema andnud taiva-juuki*, seepärast olla poisil
kogu aeg nagu *soro pias* (KV 977: 80).

Eeter ei ole narkootiliste ainete nimekirjas. Ometi on seda ühis-
konnale väga ohtlikuks peetud. Dr A. Lüüs, kes nimetab eetrit *viina
vanemaks vennaks*, väidab seda eeldusel, et eetri vägi olevat viinast
suurem inimesi allakäigu teele viima. Eetri tõsiseim füsioloogiline
mõju seisneb selles, et rasvlahustuva ainenälg lagundab ta rasva sisal-
davaid kudesid. Üks säärestest on inimaju. *Detserebreerumine* võiks
olla termin, millega seletada krooniliste eetritarbijate juures tähele-
pandud mõtte- ja liigutuste aeglust. See pole küll poliitiliselt kor-
rektne, kuid säärane taust paljudel stereotüüpsetel lähenemistel *setu-
kestesse* kindlasti on.

Nii mõnedki eetrijoomise elamusi kirjeldavad inimesed toovad
neis esile anekdootlikke aspekte – eks korralikule, deliiriumi mitte
põdenud ühiskonnaliikmele võib eetrijoojate puhul aeg-ajalt esine-
nud kuradite või muude keha ja tuba mööda ringi roomajate nägemine
tunduda naljakas. Kuradite nägijaid kirjeldavad kirjasaatjadki
(KV 977: 180–181). Hallutsinatsioonidest meenutatakse näiteks ka
lendamiselamust või siis tekkinud võimet kaaslasega vastastikku tei-
neteise mõtteid lugeda (KV 977: 189). Lihtsamal juhul võis kostil
olev setukene korraga söögilauda kallutama hakata, hüüdes ise: *voi,
voi livväkõsõ läävä ümbre...* (KV 977: 337). Kagu-Eesti anekdoo-
did sisaldavad ka dialooge, mida eetritarbija olevat pidanud teis-
poolsuses, näiteks Püha Peetruse endaga, kes hoiatab peremeest, et
tolle poja isa on hoopis keegi teine, või nähakse unes surnud ema,
kes soovitab eetrit juua enne, kui pimedaks läheb, et vältida lahtise
tulega kaasneda võivat plahvatusohtu (KV 977: 101–102). Maini-
takse ka kedagi, kes käis eetrideliiriumis, piibel kaenla all, mööda
künkaid ja pidas *mäejutlusi* (KV 977: 337). *Inglite* laul on tavaline,
mida eetrielamuse puhul mainitakse, samas pole hiljem meeles, kas
kuuldi ikka kirikulaule (KV 977: 294).

Setude puhul on eetrihallutsinatsioonide või -unede korral sageli
tegemist religioossete elamustega, eeskätt just naiste juures. Nähak-

se, et ollakse taevas, ümberringi inglid, Maarja istub aujärjel, Jeesuslapsuke süles, laudad on kaetud pidusöökidega (värvitud munad) jne. Lesk võib kohata taevas oma surnud meest, kes on valges riides, paljajalu ja lausub lohutavaid sõnu (KV 977: 95–96).

Selle pärimuskillu saatja oletab, et eetrijoomisega seotud elamused seisavad paljude setu muinasjuttude ja pärimuste taga. Võib siiski eeldada vastupidist – rikas folkloor ja tugev religioosne taust loovad ka nende eetrinägemuste paleti. Käesolev kirjutus püüab eelkõige tõdeda, et setud on meie kõige jumalakartlikum rahvakild, mida tõendavad ka nende eetritarbimisest tingitud hallutsinogeensed elamused.

Lõpetuseks

võib küsida, kas eetrijoimine meie kodumaa kaguosas on vaid tühi-paljas püüd odava alkoholi aseaine abil purju jääda (lisaks veel teadmine, et *pohmell* eetritarbimise järel on väike) või on tegemist rahvameditsiini valdkonda kuuluva nähtusega, millel on keerulisem taust ja tagamaad. Kas eetrijoimine on toksikomaania või rituaal? Ehk viia diskussioon koguni müütilisest ugri algkodust kaasatodu (kärbseseen!?) pinnale ja küsida, kas meie salapärane algupära tahab midagi enam, kui Euroopa traditsioon seda alkoholi näol pakub? Sellistele küsimustele siin artiklis vastuseid ei otsitud, lõpetagem seega pigem eestlasi iseloomustava ainulaadsuse ihalusega.

Allikad

KV – Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastuse arhiiv:

KV 977 – Eeter ja selle joimine. 2001

http://www.erowid.org/chemicals/ether/ether_timeline.php3. Viimati külastatud 11.6.2002.

<http://www.druglibrary.org/schaffer/Library/studies/cu/CU43.html>. Viimati külastatud 18.6.2002.

Kirjandus

XI. Eesti karskuskongress. Tartus, 21.–23.III. 1921. XVI. Rahvusvaheline alkoholismi vastu võitlemise kongress. Lausannes, 22.–27. VIII. 1921. X. Põhjamaade karskuskongress. Kopenhaagenis, 6.–10. VII. 1921. XXXIX. Soome karskus-

- kongress. Kuopios, 5.–7. VI. 1921. 1922. Tartu: Eesti Karskusseltside Keskoimkonna kirjastus, nr 96: 37.*
- Arstide Koja teated. 1938. – *Eesti Arst* 2: 68.
- Buck, Villem 1909. *Petseri eestlased*. Tartu: Postimees.
- Etüüleetri sisseveo ja müügi määrus. 1930. – *Eesti Arst* 8: 328–329.
- Hurt, Jakob 1904. *Über die Pleskauer Esten oder die sogenannten Setukesen*. Helsingfors: Druckerei der Finnischen Litteratur-Gesellschaft.
- Jaanus, J[ohannes] M. [1893] *Rahwa tohter. Arstlikud õpetused, kudas inimesed endid haiguste eest wõiksiwad hoida ja tõbesid parandada*. [Vändra]: M. Tõnisson.
- Jannau, Otto August von 1860. *Ma-rahwa Koddo-Arst ehk lühhikenne juhataja, kuida iggaiüks mõistlik innimenne ommas maias ja perres, kui kegi haigeks saab, agga arsti ep olle sada, wõib aidata*. Tartu: H. Laakmann, 123.
- Kilpinen, Pekka 1998. Eeterin ohimeneva nautinto. – *Eläviä kuolleita: vampyyrit 1700-luvun asiakirjoissa*. Helsinki: Yliopistopaino, 135–143.
- Koduarst ja koduapteek. Juhatus haigete äratundmiseks ja ravitsemiseks: lühendud väljaanne*. 1924. Toim J. Masing. Tallinn: Rahvaülikool.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1900. *Kodutohter. Õpetus, kuda haigetega peab ümber käidama ja neile arsti abi puudusel kergitust tehtama*. 4. tr. Jurjev: Schnakenburg.
- Lauluõli. Joonealune. 1936. – *Eesti Arst* 12: 964.
- Luiga, J. 1902. Liikwa joomine ja müümine maal. – *Eesti Karskusseltside Aastaraamat*, 138–142.
- Lüüs, Aadu 1910. *Liikva ehk eeter. Kõne Võru karskuse kihutuskoosolekul 1909*. Tartu: Eesti Karskusseltside Keskoimekond.
- Olevik*. 1899. Nr. 32.
- Orlowski, F. 1848. *De inhalationum aetheris sulfurici usu in arte obstetrica*. Diss. Dorpat. 8°.
- Paas, Friedrich-Eugen 1928. Sega-abielud ja nende mõju rahvusesse piiriäärsetes maakondades Eestis. – *Eesti Kirjandus* 6.
- Rohuteadlane R. W. 1910. Vaenlane – eeter. – *Perekonnaleht*, nr 14: 108–110.
- Setukene 1907. Kiri Setumaalt. – *Eesti Karskusseltside Aastaraamat*, 9–10.
- Schneider, Paul 1886. *Õpetus, kuda haigeid piab rawitsetama ja äkiliste haiguste ja õnnetuste juures abi tehtama*. Tartu: H. Laakmann.
- Tervise Käsiraamat*. 1938. Tartu: Eesti Tervishoiu Muuseum.
- Tervishoiu Peavalitsuse määrus aether'i ja collodium'i asjus. 1919. – *Riigi Teataja*, nr 60: 477.
- Villako, K. 1965. Esimesed sammud röntgenologia alal Eestis. – *Nõukogude Eesti Tervishoid* 1: 63–65.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. *Eesti-saksa sõnaraamat. IV muutmata trükk teisest J. Hurda redigeeritud väljaandest*. Tallinn: Valgus.

OVERVIEW OF ETHER-DRINKING HABIT IN ESTONIA

Ken Kalling

Summary

Ethyl ether is a substance, which has been used in medicine for hundreds of years. Beginning from the mid-19th century the so-called heroic era started for ether – ether anaesthesia, which was introduced then, relieved patients of the pains caused by the surgeon's scalpel so far.

Yet, the narcotic effect of ether rendered this substance important also in the history of solvent abuse. Ether (as well as tinctures and drops containing it) has been used in different countries and regions throughout history in order to achieve the state of intoxication. As ether is neither alcohol nor does it belong in the list of narcotics, it was possible to consume it also in the conditions where strict alcohol policy restricted the availability of traditional intoxication substance or made it expensive. As consumption areas of ether we can mention Scandinavian countries, Northern Ireland, Prussia, Czech regions and Prohibition-time USA as well as Germany after World War II.

Ether became a pleasure substance also for those social strata for whom, either due to moral or some other rules alcohol consumption was inconceivable or would have brought about a strong social opposition – for instance, the members of religious sects or women.

Estonia, and especially its south-eastern part, is a region where ether (tinctures of ether) is consumed even today with the purpose of getting under the influence. This study aims at describing this habit and providing it with a certain historical background.

In Estonia ether and its tinctures were consumed as pleasure substances already in the 19th century. It is supposed to have started from drugs containing ether, which were recommended to be kept as household remedies by the books propagating health care, which were gradually gaining popularity at that time. This way ether and mixtures containing it (e.g., the so-called Hoffmann drops) were introduced into folk medicine. Ether was supposed to give relief when

you had caught cold, overstrained yourself at work, and so on. Ether (dripped on a lump of sugar) was given even to children.

Ether tinctures were consumed as appetizers to start common meals, for instance, before working bees. Ether was also consumed as a prophylactic means, after sauna. The curing status of ether (tinctures) developed a certain branch of solvent abuse in Estonia.

Ether occupied a significant place in people's drinking habits especially in South-East Estonia, at the Setus (also, Lake Peipsi communes and the northern coast of Estonia are mentioned as ether-drinking regions). Here ether consumption was also differentiated gender-specifically: men drank ether mixed with vodka, while women consumed pure ether. Ether-drinking was a part of wedding, funeral and other festive traditions. The palette of hallucinations (including, besides other things, also profuse religious experiences) accompanied by ether intoxication testifies to the Christian culture that has taken root among Orthodox Estonians in South-East Estonia.

ОБЗОР ОБЫЧАЕВ, КАКОВЫЕ БЫЛИ СВЯЗАНЫ С ПИТЬЕМ ЭФИРА В ЭСТОНИИ

Кен Каллинг

Резюме

Этиловый эфир – это вещество, которое в медицине применяется уже столетиями. С середины XIX века началось для эфира так называемое «героическое время» – эфирный наркоз, получивший распространение, освободил пациентов от страданий и болей, которые до сего времени им приходилось терпеть при хирургических операциях.

Из-за своих наркотических свойств эфир занимает определенное место в истории токсикомании (эфиромания). Эфир (а также разные тинктуры и капли, содержащие эфир) в разных странах и областях использовался как средство опьянения. Так

как эфир не является алкоголем и не принадлежит в список наркотиков, его использование было возможно даже при обстоятельствах, когда употребление других алкогольных средств было затруднено или недоступно из-за строгой противоалкогольной политики. В числе областей, где употреблялся эфир, называются страны Скандинавии, Северной Ирландии, Пруссии, некоторые области Чехии, а также США времен запрещающих законов и Германия периода второй мировой войны.

Эфир являлся средством получения опьяняющего наслаждения и в тех слоях общества, где из-за моральных или других норм питье алкоголя было немыслимо или могло привести к сильному осуждению со стороны общества, например, среди членов сект или же женщин.

Эстония, особенно ее юго-восточная часть, – это территория, где до настоящего времени живы традиции употребления эфира (и эфирных настоек) в целях опьянения. В данном исследовании описываются обычаи употребления эфира, и делается попытка рассмотрения некоторых аспектов этих традиций в конкретном историческом контексте.

Эфир и эфирные тинктуры как опьяняющее средство применялись в Эстонии уже в XIX веке. Можно предполагать, что этому способствовали лекарства, содержащие эфир, – в широко распространенной литературе, пропагандирующей здравоохранение, советовалось иметь их в домашней аптеке. Эфир и содержащие эфир настойки (например, так называемые капли Гофмана) поступили, таким образом, и в народную медицину. Так, эфир советовалось пить при признаках простуды, при растяжениях и т.п. Давали его (капелька эфира на сахар) и детям.

Эфирные тинктуры употреблялись как средство, повышающее аппетит, при общих трапезах, например, при толоке. Эфир пили один раз в неделю, для профилактики, после бани и т.д.

Эфир занимал особое место в традициях, связанных с народным пьянством, в юго-восточной Эстонии, особенно у сету (районами потребления эфира называются также побережье Чудского озера и северное побережье). Здесь употребление эфира отличалось и между полами: мужчины пили эфир, смешанный с вином, женщины же употребляли его в чистом виде. Питье эфира являлось частью свадебной, похоронной и др.

праздничной обрядности. В палитру галлюцинаций, возникающих при эфирном опьянении, входят и религиозные впечатления, что в свою очередь свидетельствует об укоренении христианской культуры среди православных эстонцев юго-восточной Эстонии.